

JOAQUÍN TORRES ARBIOL

Editor, escriptor, viatger i protector de
l'ensenyament. Una llum per Mequinensa

Per Miguel Ibarz Prades

*Als meus pares, mare política, a la meua dona,
als meus fills i a tots els que ens han deixat*

Pròleg

El pròleg d'un article pretén ser una declaració d'intencions de l'escriptor, que amb una suposada imaginació i utilitzant un llenguatge convincent, pretendrà incentivar la curiositat del lector, amb esperit crític i imparcial, fent-lo partícep amb la seva lectura del contingut, que es justifica amb hipotètica singularitat del que es ressenya i s'hi empara.

En aquest cas, per primera vegada i amb molt respecte, m'he atrevit a escriure una petita biografia sobre un personatge peculiar i admirable per la seva capacitat de treball i, al mateix temps, sorprenent per com va viure la seva vida, que va convertir en una autèntica aventura. Un home carismàtic al qual hem d'agrair el seu interès per la cultura i l'ensenyament, cosa que va permetre dur a terme un gran somni: quan es va transformar en un excepcional llegat que ha perdurat en el temps. A tots aquests comentaris i dins d'aquest apartat, hem de valorar la seva valentia quan va "*fer la maleta*" per creuar l'Atlàntic, sense menysprear la seva capacitat de lluita per a tirar endavant un negoci en un context històric advers, ple d'esdeveniments conflictius, que s'aniran desgranant a poc a poc. Per què aquest home va aconseguir reeixir? Tinc la confiança de coincidir amb vosaltres, quan cada lector, al final, faci amb tota seguretat, el seu encertat judici.

Introducció

Vaig conèixer per primera vegada Joaquín Torres una nit de primers de juny de 1991 quan van convidar-me a prendre un cafè en aquella casa que jo, òbviament, coneixia. Després de les presentacions de rigor, vam iniciar una conversa que va servir-me per a conèixer la que crec que era la seva afició més important i que, parlant amb ell, es convertia en passió: viatjar per conèixer món i explicar-ho en els seus llibres.

Com a bon tertulià, al final d'una llarga vetllada compartint un munt d'anècdotes i de vivències, va manifestar que tenia la intenció de donar una quantitat molt important de diners per fer una fundació que servís per ajudar els joves universitaris mequinensans amb els seus estudis, i va afegir-hi el comentari: "*Yo no pude estudiar todo lo que quise*". Radiant de felicitat pel seu llegat i acabada la jornada, va esmentar que estava preparant una festa a la qual convidaria tota la seva família i tots els seus amics per a celebrar el

seu norantè aniversari. En aquest moment vaig tenir la meua primera gran sorpresa, quan vaig saber que estava negociant amb el restaurant el preu del menú, perquè li semblava massa car. Una anècdota que evidenciava que malgrat la seva avançada edat no havia perdut l'instint empresarial que reflectia un home fet a si mateix. Per aquest motiu (i per una petita empenta de la nostra editora) vaig adonar-me que valia la pena d'investigar en un passat que es prometia com a mínim apassionant. Dit i fet, vaig començar a buscar informació en fonts històriques tant nacionals com argentines (que es descriuen en l'apartat de bibliografia consultada). Comptava amb l'escrit biogràfic sobre mequinensans il·lustres del museu d'història del poble, els seus llibres de viatges, la documentació de la fundació i la relacionada amb l'Editorial Joventut, obtinguda de la tesi doctoral de Mònica Baró (UB). Però tenia els meus dubtes de si tots aquests documents eren suficients per emprendre un treball que estava molt relacionat amb el món empresarial i professional (del qual queda encara molt per investigar). En un univers envoltat de negocis, li faltava una part que veig molt important en aquest tipus d'escrit: el perfil humà del personatge. La solució va ser recolzar-me en el testimoni de la família, en els records que pogués guardar del nostre protagonista. La sort em va acompanyar quan vaig veure la seva bona predisposició, i demano a tots els seus membres que em perdonin el temps que els he fet perdre, al mateix temps que vull agrair-los la bona voluntat, l'interès i la col·laboració perquè jo pogués accedir a una part de la informació i documentació familiar⁽¹⁾ que afortunadament es conserva. Hi he dipositat la meua creença per donar llum a aquest article, fet amb molta voluntat, amb una mà a la front i davant d'un munt de papers, amb l'esperança que no defraudarà.

Primers anys

Joaquín Torres Arbiol va néixer a Mequinensa el 8 juny de 1901. Va ser el setè fill del matrimoni format per Antonio Torres Rodes i Catalina Arbiol Roca, i el vuitè si tenim en compte que la seva mare va tenir una filla del seu primer matrimoni amb Esteban Andreu. D'aquesta família nombrosa van sobreviure sis fills, tres nens i tres nenes. La germana més gran, María Teresa, fruit del primer matrimoni, va ajudar molt la seva mare a criar i cuidar els seus germans, principalment en Joaquín, que era el més petit, per a qui va ser com una segona mare.

La família vivia al carrer Major número 22, on tenia l'estanc de tabac, i el petit Joaquín hi va

passar els primers anys d'infantesa, que van transcórrer com els de qualsevol altre nen, anava a col·legi, on es va aficionar a la lectura, al mateix temps que aprenia música. Juntament amb el seu germà Antonio tocava la trompeta amb la banda del poble "Harmonía Fluvial".

Quan era un adolescent, el seu pare, veient l'afició que tenia Joaquín per l'estudi i la lectura, no va voler que es dedicés a cultivar les terres de la família i va enviar-lo a Barcelona l'any 1915. Allí va començar a treballar com a empleat d'un petit negoci (RIZZUTO, 841), feina que li permetia compaginar els estudis de comerç i d'anglès, i al mateix temps pagar-se una modesta pensió per a viure. Malgrat que estava llargs períodes de temps fora del poble, mai no va perdre els lligams

Família Torres-Arbiol. Darrera, d'esquerra a dreta: Malena, Ramón i Maria Teresa. Antonio al costat de la seva mare. I davant els més petits: Catalina amb la mare, i Joaquín amb el pare, any 1902. Foto: Àngel Gimeno i Julita Arbiol.

Banda "Harmonía Fluvial". El segon i tercer components d'esquerra a dreta i drets, són els germans Antonio i Joaquín Torres. Foto: Família Torres

amb la seva família i els seus amics. Les estades a Mequinensa les aprofitava, entre altres coses, per ajudar a portar la comptabilitat de la mina *Catalina* pel fet que hi havia llaços familiars amb el seu gerent, Antonio Gimeno Baque, que estava casat amb la seva germana María Teresa.⁽²⁾

El món editorial

La seva afició per la lectura va fer que entrés en contacte amb el món dels llibres. Va començar a treballar a l'Editorial *Espasa e Hijos* de Barcelona l'any 1916, (que es convertirà en la futura *Espasa-Calpe* l'any 1925, SANCHEZ VIGIL, 34) primer com a aprenent i després ja com a ajudant d'administració. Suposem que és en aquesta època quan coneixerà Josep Zendera, que en aquells anys portava la comptabilitat de l'editorial *La Sociedad General de Publicaciones*, fundador i mar de la que serà la futura *Editorial Juventut de Barcelona* l'any 1923 (BARÓ, 72). No obstant, no serà fins l'any 1928 quan tots dos començaran a tenir importants relacions empresarials.

Durant cinc anys Joaquín va estar treballant amb *Espasa* (DUELO, 286-288), l'editora de l'*Enciclopedia Universal Ilustrada*, primer a Barcelona fins l'any 1917 i després a Madrid, on serà destinat. La seva capacitat emprenedora li permetrà prendre més responsabilitats dintre de l'empresa i orientarà el seu treball cap a tasques més relacionades amb la representació, venda i promoció de llibres, a la qual cosa el va ajudar molt el fet que el grup desenvoluparà una expansió comercial molt important que acabarà amb la fusió amb l'*Editorial Calpe*.

Un parèntesi

Aquesta activitat es va interrompre per l'obligació que hi havia en aquells anys de fer el "servei" militar. Li va tocar incorporar-s'hi l'any 1922, en uns moments en què el país passava per una situació interna complicada, provocada, entre altres coses, per les justes reclamacions laborals que acabaven amb llargues vagues, manifestacions, revoltes i diversos atemptats, seguits de la repressió del govern de torn. Tot aquest malestar social que diferents governs de conservadors i liberals no van saber asserenar es va agreujar amb els fets del "desastre

d'Annual," que va significar una greu derrota militar espanyola a la Guerra del Rif. Conjunt de circumstàncies que van desembocar en la Dictadura de Primo de Rivera.

En aquest escenari convuls i durant tres anys (FIDEL, 45), Joaquín va complir amb la pàtria, primer va ser destinat a Madrid, en el cos d'intendència, on va passar la major part del servei. Però a conseqüència del conflicte bèl·lic del Rif, a finals de 1924 va ser destinat a Tetuán, llavors "Protectorado Español de Marruecos," destinació que sense voler es va convertir en el seu primer viatge amb les despeses pagades a un altre continent. Al cap d'uns dies es traslladarà a primera línia del conflicte, a l'aquartermament de les tropes espanyoles al campament de Ben Karrich. I allí va tenir la fortuna que en aquells dies la seva companyia no va entrar en combat, es va quedar de reserva protegint la caserna, fet que segurament li va salvar la vida. Malgrat la sort que va tenir, la tasca que li va tocar després de la batalla va ser la de traslladar al seu destí els morts i ferits que arribaven en camions i ambulàncies: *"Estuve en Tetuan sólo dos días, el resto del tiempo lo pasé en campo raso, en primera línea, durmiendo en suelo duro sin las preocupaciones de vestirse y desvestirse, de afeitarse y tomar un baño... Llegué a conocer lo que es la guerra, con la secuela de muertos y heridos, de miserias y sufrimientos... todo lo cual dejaron una amarga impresión... Fueron aquellos tristes tiempos en que las madres españolas derramaron tantas lágrimas."* (TORRES, 1954: 207; 1960: 310; 1981: 182)

Dos mesos més tard va ser destinat a Madrid, on va passar el servei fent guàrdies a la presó militar i a la presó Modelo. Arribat el moment, va haver de fer l'examen de sergent, i per evitar tenir problemes a l'hora de sortir del país, (ja li rondava la idea d'anar-se'n a les Amèriques), perquè el fet de ser suboficial podia portar-li algun inconvenient, va tenir la genial idea de deixar totes les preguntes de la prova en blanc. Aquest acte, que va haver d'explicar als seus superiors, podia portar-li algun càstig important. Finalment, el van entendre i van comprendre les explicacions que va donar, així que li van perdonar el càstig però no l'ascens a sergent.

Acabada la mili va tornar a casa, però per poc temps, ja que molt aviat va retornar a Madrid per a incorporant-se de nou a treballar a l'editorial, a la ja fusionada *Espasa-Calpe*, i pel que es veu amb les mateixes tasques de responsabilitat que realitzava abans de fer el servei militar.

Una decisió transcendental

En una entrevista que va concedir a la revista *El Libro Español* l'any 1976, donava les claus del per què va agafar la determinació de deixar l'editorial, creuar l'oceà i establir el seu propi negoci: *"Espasa-Calpe fue una formidable experiencia para mí; pero al cabo de cinco años de trabajo me di cuenta de que mis esfuerzos no tenían la debida compensación, o tal vez mi im-*

Joaquín Torres durant el servei militar.

Fotos: Antonio Gimeno

paciencia juvenil lo veía así. Sentía que Madrid se me empezaba a quedar pequeño."

Al principi la seva preferència era Nova York. L'anglès per a ell no era una barrera, havia estat estudiant-lo uns anys abans i pensava que tenia un nivell suficient per a iniciar l'aventura. Però quan va començar els tràmits burocràtics, el consolat dels Estats Units li va dir que trigarien dos o tres anys a donar-li el visat d'emigrant, i això va desanimar-lo, li semblava massa temps. L'altra opció que havia considerat era la d'anar a Buenos Aires. Va agafar el vaixell *Uruguay* amb

1.200 pessetes a la butxaca (TORRES, 1981: 189), uns 400 pesos argentins de l'època (la seva mare, en el diari personal, escriu: "*El día 1 de agosto de 1926 salió Joaquín de España*") i la matinada del 18 d'agost de 1926 va arribar a Buenos Aires. Després de desembarcar, quan havia de passar la duana va tenir el primer contratemps, per voler ajudar una senyora també espanyola que li va demanar que li passés una estoig de cigarrets, de plata. Els agents l'hi van descobrir a les butxaques i va haver de pagar una multa de dos pessetes.

Per viure, es va instal·lar en una habitació d'una modesta pensió propietat d'uns emigrants espanyols al carrer Chacabuco, reconvertint el dormitori en oficina i magatzem al mateix temps. Va comprar sis calaixos de fusta que s'utilitzaven per embalar i transportar oli que van costar-li tres pesos, i amb ells va muntar les seves primeres prestatgeries per als llibres, que procedien de diverses editorials espanyoles que representava com a corredor: *Seix i Barral*, *Araluce*, *Muntaner i Simón*, *Bauza*, i *Cervantes* entre altres, i que li començarien a arribar dos mesos després d'haver-se establert. Cinc mesos més tard va iniciar les primeres perícies com a venedor recurrent el país, al mateix temps que es va aventurar a fer la seva primera sortida de l'Argentina, per visitar editors a Montevideo, al veí Uruguai. El negoci va començar a funcionar-li, cosa que li va permetre llogar una habitació més gran i poder comprar més fustes per a fer més prestatgeries. (DUELO, 286-288). Dos anys després de la seva arribada i de moltes hores de treball, havia aconseguit afermar la seva cartera de clients, i va pensar que era el moment d'emprendre l'expansió comercial. Primer va llogar un local al carrer Venezuela i posteriorment comprarà el definitiu al carrer Defensa, on instal·larà la seva editorial més endavant, a prop de l'hotel Nogaró on va viure molts anys. A tot aquest treball ple de maldecaps hem d'afegir la tasca importantíssima que va fer per als editors espanyols: detectava les edicions pirata clandestines, especialment les que arribaven de Xile. Joaquín advertia les editorials i al mateix temps les llibreries perquè evitessin comprar aquests llibres d'origen fraudulent.

Un amor a primera vista

Amb aquestes paraules va definir Joaquín la seva relació amb l'editorial *Juventut de Barcelona*. L'any 1928 la va incorporar a la seva cartera de clients, juntament amb les altres representacions. Però no serà fins a l'any 1930 quan l'editorial crearà a Buenos Aires l'embrió de la que serà la futura *Editorial Juventut Argentina*.

El fundador Josep Zendera i Joaquín mantindran una estreta col·laboració, que resultarà decisiva per al futur d'aquesta editorial, tenint en compte els temps difícils que s'acostaven.

El primer viatge al poble

Així que Joaquín va tornar a Espanya per primera vegada l'any 1931 per a formalitzar el contracte d'exclusivitat de venda de les obres d'aquesta editorial per a l'Argentina, el Brasil, l'Uruguai, Xile i el Paraguai (BARÓ, 76).

Resulta anecdòtic que va fer coincidir les dates del viatge al voltant de primers de setembre, per què, acabats els negocis, va agafar-se uns dies de vacances per passar les festes del poble, "La Santa", amb la família i els amics. El dia 14, quan va arribar, la seva mare Catalina, amb llàgrimes als ulls,⁽³⁾ el descriu com un dia ple d'emocions després d'estar cinc anys sense veure el fill.

Per a ell també va ser un moment molt entranyable que relata en el seu primer llibre, escrit i dedicat només a la família del gener de 1932, amb el títol *De Buenos Aires a la Vieja Europa* (Torres, 13): "*Qué emoción impresionante me produce pisar de nuevo este mi querido terruño, de tantos recuerdos dulces y agradables de la niñez*".

Dos mesos després, acabat el viatge per Europa i abans de reprendre el treball a Buenos Aires, va tornar per passar uns dies de descans amb la família: "*Aquí si que se puede decir que descanso de verdad... la docena de días que permanezco aquí no me reultan aburridos... acompañado de mis antiguos y buenos amigos*". I és que durant les seves estades al poble, el cafè de sobretaula acompanyat d'un bon vi ranci, l'honorava amb la família i els amics, convertint-lo en llargues i embadalides tertúlies que amb el temps es van fer tradició.

L'Editorial Juventut- República i guerra civil

El treball desenvolupat per Joaquín Torres en aquest període de temps va ser crucial per a l'expansió i supervivència d'aquesta editorial. L'any 1933 va entrar a formar part de l'accionariat de la companyia, sense poder saber la quantitat d'accions que va adquirir ni la seva rellevància com a accionista (BARÓ, 76). El que sí que és un fet, és la importància que donava l'editorial de Barcelona a les estratègies comercials que Joaquín aconsellava des de l'Argentina.

Malgrat ser uns anys difícils per als editors, que basaven la seva producció en l'exportació (que era amenaçada per les ja esmentades obres fraudulent, produïdes amb costos laborals més

baixos i exemptes del pagament de drets d'autor), *Juventud* va aconseguir passar de sis títols publicats l'any 1934 a dinou l'any 1935. Però l'esclat de la guerra civil de 1936-1939, que dividirà el país i l'esfonsarà en la miseria, significarà un dalta baix de traumàtics records, i farà que Joaquín no pugui tornar al poble a veure a la família fins l'any 1940, i, pel que descriu, amb algun que altre problema fruit dels esdeveniments polítics del moment.

Època dura en què el món del llibre no quedarà exempt de sofrir les conseqüències del conflicte, que afectaran molt negativament la seva producció. A la lògica caiguda de les vendes i el recel dels autors a cobrar els seus drets, s'ha d'afegir l'escassetat de materials per a la impressió. Amb aquest escenari un representant de *Joventut-Barcelona*, Juli Gisbert, es desplaçarà a Buenos Aires i juntament amb Joaquín fundaran el 1938 l'*Editorial Juventud Argentina* (BARÓ, 76). Aquest fet donarà un hàlit d'aire fresc a l'editorial, que començarà a produir edicions a l'Argentina i al mateix temps podrà realitzar pagaments i cobraments amb els proveïdors, fets prohibits a Espanya en aquest moment per a evitar la sortida de capitals. Malgrat que és una època en la qual el desviament de la producció a l'estranger s'identificava com una actitud antipatriòtica (que portarà alguna contrarietat a l'editorial de Barcelona), *Joventut* a l'Argentina emprendre la publicació de llibres rellevants en tirades de dotze mil a quinze mil exemplars, i que Joaquín identificarà com a obres precursors dels actuals best-sellers. *La Historia de Saint Michele* d'Axel Munthe, *Napoleón y Maria Antonieta* de Emil Ludwing i *El Teatro* de Jardiel Poncela són un exemple del vertiginós treball de l'editorial, que va arribar a publicar fins a deu obres mensuals. Acabada la guerra, a la tasca editora a l'Argentina se li va afegir la de salvaguarda d'obres publicades a Espanya que després de ser editades eren prohibides pels censors del règim franquista. Aquests llibres eren exportats a l'editorial *Joventut Argentina*, que s'encarregava de la seva distribució i venda per Amèrica del Sud, de manera que així evitaven quantioses pèrdues econòmiques per a l'editorial. Però com que no hi ha res etern i, sense poderne saber les raons, l'any 1945 Joaquín va decidir abandonar l'accionariat de l'*Editorial Joventut* i acabava així les edicions locals a l'Argentina, si bé va continuar

mantenint una mol bona relació, tant professional com personal, amb l'editorial i el seu gerent Josep Zendrera (BARÓ, 352), com ho demostra que va conservar-ne el fons editorial fins a la seva jubilació. Aquest esdeveniment que podria confondre amb un contratemps, va omplir-lo d'entusiasme per a portar a terme els seus somnis. Dormint poc i amb molt de treball, crearà el seu propi negoci editorial, amb el pensament d'expansionar-lo per l'estranger, perquè creia que això li permetria tenir més temps per embardissar-se més sovint del plaer de viatjar, començant per Bolívia, Perú i Xile a la fi de 1945, *"tengo ganas de ir cambiando mi vida, llevo muchos años de trabajo forzado... si por nada pienso instalar casas en Madrid y en Méjico, es más bien con miras a poder tener motivos para hacer viajes frecuentes y dejarse de tanto trabajo meticoloso como hasta ahora"*.⁽⁴⁾

Anagrama i darrers llibres publicats per Joventut Argentina 1944-1945. Logotip de la nova empresa. Arxiu família Torres.

Durant cinc anys recorrerà el continent americà, al mateix temps que li serà impossible tornar a Espanya per visitar la família, tenint d'esperar set anys per a fer-ho. Eren uns temps difícils plens de traves burocràtiques per raó de la situació política interna i internacional del país, i que el lector pot imaginar-se. El retorn a casa no es produirà fins al any 1947. Desgraciadament ja li faltava la mare i tres germans, que no va poder acomiadar. Adéus sentits que va viure des de la distància i que, malgrat el pas del temps, recordarà sempre amb molta nostàlgia.

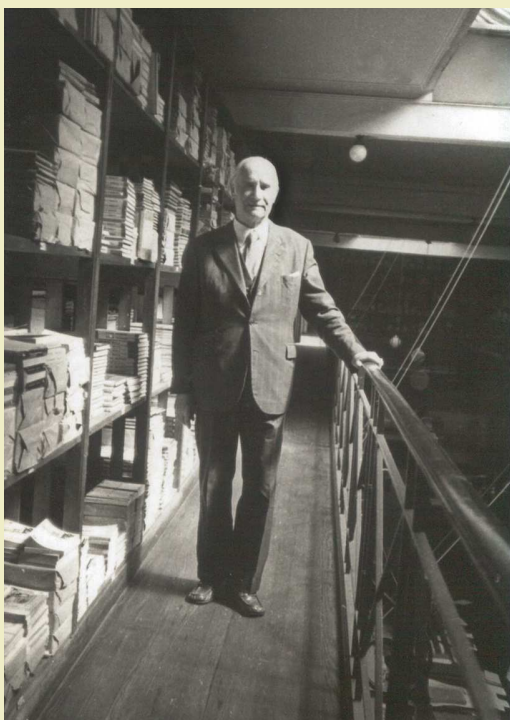
L'editorial

La postguerra de la Segona Guerra Mundial va coincidir amb l'arribada de Perón al poder a l'Argentina. Eren anys de bonança financera.

L'exportació de productes de primera necessitat a Europa afavorirà el creixement dels llocs de treball i el consegüent augment dels ingressos per als treballadors. Aquesta saludable situació econòmica, farà que durant un tems el país pugui mantenir una estabilitat monetària, que ajudarà molt favorablement a l'augment de les vendes de l'editorial. Panorama propici (que no va durar massa temps) que va encoratjar el nostre protagonista a consolidar el negoci editorial, amb pretensions d'expansionar-lo per Mèxic i Madrid. Ell comptava per a desenvolupar aquesta tasca amb al suport de familiars mequinensans, perquè sempre va voler que algú del seu entorn de confiança pogués col·laborar i fer-se càrrec d'algunes responsabilitats editorials. Aquests projectes i intencions que sempre li van rondar pel cap van quedar tancats amb forrellat en el calaix dels desitjos oblidats i encara que sembli forassenyat, amb el temps el fet de no poder tenir ningú de confiança al seu costat va fer que quedés nu de la part afectiva que dona la família, per més que sempre va voler deixar de costat aspectes de la vida privada que poguessin afectar el negoci. Però alguns reptes carregats de bones intencions sovint no són suficients per a aconseguir els nostres propòsits, l'atzar ens venç i llança per terra els nostres desitjos. I és que Joaquín va viure durant molts anys amb una dona, Pilar, l'amor de la seva vida. No van poder casar-se perquè ella ja ho estava amb un metge i mai no va poder aconseguir el divorci. La parella no va tenir fills, però Pilar sí que en tenia un del seu matrimoni. Aquest fill d'adult, va entrar a treballar a l'editorial de Joaquín i, com era normal, amb el temps

va començar a realitzar funcions importants, al mateix temps que les aprofitava per a prendre decisions que van fer pensar al nostre protagonista que s'estava apropiant de l'empresa, cosa que no li va semblar massa bé. Es veu que després d'alguna que altra discussió, Joaquín va prendre la determinació d'acomiadar-lo, per la qual cosa va acabar la relació tant personal com d'amistat amb la mare, la Pilar. Tot això no deixaria de ser una anècdota més, si no fos que amb el pas del temps resultaran esdeveniments beneficiosos per a Mequinensa.

Malgrat tots els contratemps, Joaquín no va llençar mai la tovallola, i sempre va mantenir la voluntat de tirar cap endavant els negocis, que va desenvolupar en un país embolicat en una successió de dictadures militars, amb alternança de governs febles i de pensaments antagònics amb lluites de peronistes i antiperonistes. Tots aquests vaivens polítics tan lligats a l'evolució econòmica del país (i al contrari), sempre li van produir una gran desconfiança que va intentar bregar amb molta imaginació empresarial i prudència ideològica. Aquest darrer aspecte el va convertir en ideari i defineix el caràcter discret i considerat d'aquest home: *"Soy amigo de todo el mundo, de todos los pueblos y de todas las razas"*. Aquesta prudència el va ajudar molt a conuiu dins d'una societat convulsa, que fins i tot el va premiar diverses vegades com a editor, reconeixements a la seva trajectòria empresarial als quals es va afegir la Cámara Española de Comercio, quan va celebrar les noces de plata com a editor: (21-07-1978) *"Anoche se hizo una gran fiesta en honor del libro. Se hizo un homenaje a los*

*Joaquín Torres a l'editorial;
i el seu despatx situat al carrer Defensa número 355.
Foto: família Torres.*

tres pioneros de la edición en Argentina, todos españoles. Un representante de la aeronáutica que se llama Torres, le entregó al otro Torres una preciosa medalla conmemorativa por mi dedicación editora por estas tierras. Me hubiera gustado que hubiera estado en este acto alguien de mi familia. Dios me ha dado mucho, buena salud, excelente posición, pero me ha negado la dicha de poder construir una familia propia".⁽⁵⁾

Tal com anaven passant els anys, li van començar a arribar els dubtes de si valia la pena tanta lluita i hores de treball (amb vuitanta anys), sol davant la taula del seu despatx. A aquest comentari, hem d'afegir que l'Argentina, a partir de 1981, va començar a patir un agreujament de la seva feble economia, que va empitjorar amb la desastrosa Guerra de les Malvines. Aquesta vegada l'editorial de Joaquín no va poder mantenir-se al marge d'aquests esdeveniments i va començar a sofrir les conseqüències de la crisi. Les vendes van baixar dràsticament i el negoci li va començar a donar pèrdues, a la qual cosa s'afegia, a més, l'angoixa que li produïen després de tants anys com a empresari, els impediments que posava el Govern per a realitzar els pagaments als proveïdors de fora del país, per evitar d'aquesta manera la sortida de capitals. Si a aquesta situació li afegim algun que altre problema de salut que li reduïa la mobilitat, tot plegat va portar-lo a la conclusió que el millor que podia fer era rastrejar un comprador que es fes càrrec de l'empresa. Després de dos anys de negociacions, primer amb els empleats que volien que formés una societat amb ells, (opció que va desestimar) i després amb diferents empresaris del ram, el 30 de juny de 1984 va decidir traspasar el negoci, indemnitzar a tots els seus treballadors, llogar el local i jubilar-se als vuitanta tres anys amb una pensió de 200 dòlars i anar-se'n a viure a l'hotel Nogaró: *"Dentro de poco ya podré gozar de libertad y, sobre todo, de descanso"*. Però aquell any no va resultar ser tan tranquil i afable com preveia, perquè, al setembre, una caiguda per les escales de l'hotel li va provocar la fractura de tres vèrtebres i una fissura a la mà dreta. El mateix mes, un incendi a l'edifici de l'editorial que havia llogat, va provocar grans desperfectes, moltes pèrdues materials i greus problemes amb l'inquilí, que volia eludir la seva responsabilitat, però que va haver de continuar pagant-li el lloguer, tot i que el cas va acabar amb un llarg litigi: *"Yo, durante cuarenta y dos años siempre tomé provisiones elementales contraincendios, los nuevos inquilinos obraron con mucha negligencia"*.⁽⁶⁾ D'aquesta manera tràgica van sucumbir a les flames l'edifici i els fons editorials amb cinquanta anys d'història, inclòs el de *Juventut*. Finalment va vendre el so-

lar, que actualment s'ha convertit en un pàrquing de cotxes.⁽⁷⁾

Les cartes, i només d'un full

Les cartes que escrivia revelen la manera de ser d'un home capaç de fer milers de quilòmetres amb tot el que significa de despesa, i al mateix temps redactar les cartes en un paper semblant al de fumar, que de tan prim que era solament podia escriure-hi per una cara, que sempre acabava amb aquesta frase: *"Bueno me despido que ya se me acaba el papel"*. El motiu, en el fons, era estalviar diners amb els segells.

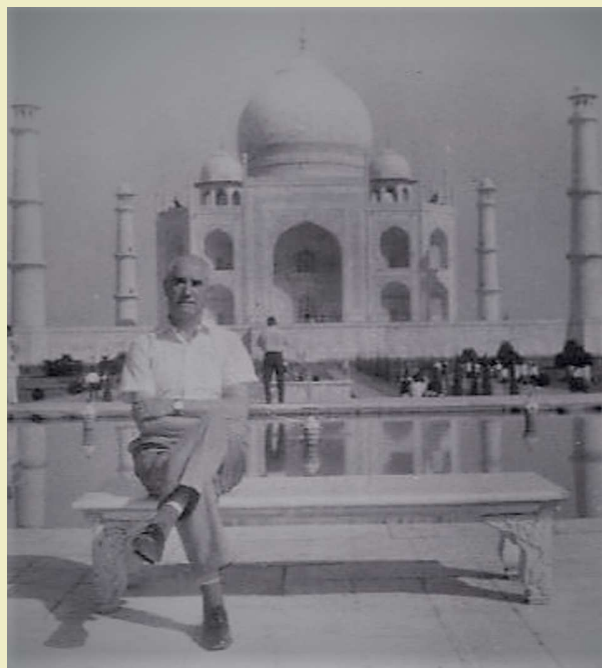
Anècdotes a part, si un economista pogués llegir la correspondència que Joaquín va mantenir amb la família, li permetria realitzar una anàlisi exhaustiva de l'evolució econòmica de l'Argentina, a la qual es podria afegir un estudi detallat del procés inflacionista que sempre ha patit aquest gran país i que tants maldecaps van donar al nostre protagonista durant molts anys. Un exemple curiós d'això que ara diem i que s'anava repetint amb el temps, el tenim amb la tradicional felicitació de les festes de Nadal que enviava a la família cada any, i que acompanyava sempre amb una participació de loteria argentina. Anava detallant cada desembre com el valor del premi s'anava depreciant; *"1973, si nos toca el gordo cobraremos 20.000.000 de pesos 1.200.000 ptas.- Al 1975 cobraremos 34.000.000 de pesos 340.000 ptas"*. Un horitzó inflacionista que repercutia negativament en els resultats empresarials i al mateix temps en la pèrdua de poder adquisitiu. La solució per a poder sobreviure a aquesta endèmica situació econòmica i preservar el patrimoni, la va trobar diversificant les inversions amb divises més segures com el dòlar, i invertint els estalvis preferentment en bancs i empreses espanyoles. I és que ell, malgrat la distància, sempre es va acostar al seu país, i de cor, nostàlgia i sentiments al seu poble. D'aquesta afirmació hi ha moltes anècdotes que revelen el compromís amb les seves arrels, com quan escrivia al director de l'*ABC* per a defensar als seus paisans d'una publicació d'aquest diari el 22 setembre de 1966 que afirmava: *"Mequinenza, villa que en principio iba a quedar anegada, a última hora no lo quedará porque el Gobierno ha resuelto rebajar la capacidad del embalse. Todos los vecinos han protestado por esta decisión, ya que preferían cobrar las indemnizaciones..."* Joaquín escrivia una carta al director el 17 d'octubre demanant-li una rectificació, (això que ell tenia una casa al poble que li van indemnitzar): *"Yo soy hijo de este pueblo zaragozano. La gente de mi pueblo ha sido engañada por el Gobierno. No es cierto que*

la gente de Mequinenza prefiera cobrar las indemnizaciones. Lo que quieren es no abandonar el pueblo, vivir siempre juntos como lo hicieron nuestros antepasados. Vería con agrado que su prestigioso diario publicara un desmentido sobre la falsedad en que incurrió su corresponsal".⁽⁸⁾ Com també hi ha moltes mostres d'enyorança que descriu quan visita algun lloc que li recorda el seu poble: "Visito Marruecos y su ciudad Mequinez que me recuerda Mequinenza. Actualmente ya no existe el pueblo en donde nací. Se ha construido un gran pantano en el río Ebro, inundando el pueblo, por lo que se ha construido otro nuevo a 1 km con casas nuevas y calles magníficas. Pero echo de menos el lugar tradicional y aquellas losas en que de pequeño iba arrastrando mis posaderas. Cuando voy a mi pueblo actual me siento un forastero." (TORRES, 189).

Però no sols les preocupacions que li roben el temps se cenyien a l'àmbit local, també, amb prudència opinava sobre la situació política espanyola, se'n ocupava i se'n preocupava. De fet, amb l'arribada de la democràcia al país, va participar en diferents eleccions votant en el consolat espanyol de Buenos Aires. I és que Joaquín sempre va tenir la nacionalitat espanyola, i tots els seus viatges al voltant del món els va fer amb passaport espanyol.

Viatjar i escriure. Els seus deu fills

"Viajar es como la música clásica, cuanto más se escucha más ganas tienes de volver hacerlo".⁽⁹⁾ Qui li hauria de dir al nostre personatge, al qual podríem adjectivar de Marco Polo mequinençà, que el seu primer gran viatge a Lleida seria a l'edat de tres anys, acompanyant el seu pare amb el carro del recader i que li va costar

Joaquín Torres davant el Taj Mahal (Agra-India-1973). Foto: Julita Arbiol.

dotze hores d'anada i dotze de tornada. (TORRES, 1954: 267). Després d'aquest viatge n'arribarien molts més per tot el món, que si els ajuntéssim tots, tant els d'oci com els de treball, ens surt la xifra que set anys de la seva vida els va viure en un lloc diferent del seu domicili habitual. Durant aquest temps va recórrer tants quilòmetres que li permetria haver fet gairebé dos viatges a la lluna d'anada i de tornada. Per a fer-nos a una idea, va completar tres voltes a la Terra els anys 1954, 1967 i 1973, i va fer vint-i-tres viatges a diferents llocs del planeta, en els quals incloem les seves estades al poble per veure la família que visitava regularment cada dos o tres anys, aproximadament, i que, si podia, feia

coincidir amb les festes patronals. En resum, podem dir que va recórrer 1.100.000 km amb avió, vaixell, tren i automòbil que li van permetre conèixer la cultura de 102 països i 339 ciutats. (TORRES, 1981: "Introducció"). Un home previsor que s'enorgullia de no haver-se equivocat mai de tren, a pesar que una vegada gairebé el perd per sempre, quan va haver de fugir corrent del Caire pel bombardeig de l'aviació israeliana a les refineries egípcies durant la Guerra dels Sis Dies. Vivències que va anar plas-

Joaquín Torres a l'esfinx de Gizeh i piràmide de Kefren. Foto: família Torres.

mant en els llibres que va escriure, als quals ell els anomenava els “*meus deu fills*”. Tots els seus relats, narren de manera descriptiva i molt detallada els països que va visitar; les ciutats, els monuments, els quilòmetres fets, els mitjans de locomoció utilitzats, les peculiaritats i les costums, endinsant-se fins i tot en el món de l’etnologia. Resultaria molt extens fer un resum de cada llibre, per la qual cosa ens conformarem a detallar com la crítica argentina va rebre la seves publicacions, i al mateix temps donar a conèixer amb alguna pinzellada, si no ho hem fet ja, curiositats que reflecteixin el seu estil i el seu pensament com a escriptor.

Del primer llibre que va escriure l’any 1932, *De Buenos Aires a la Vieja Europa* (només per a la família), fins a l’última obra, van passar cinquanta anys. En aquest període de temps van anar apareixent l’any 1952 *Viaje al Viejo Mundo*; l’any 1954 *Viaje Alrededor del Mundo*; l’any 1958 *Viaje por las Américas*; l’any 1960 *Viaje por África*; l’any 1962 *Viaje a Rusia y a otros Países Socialistas*; l’any 1964 *Viaje al Ártico*; l’any 1973 *Viaje a China y a otros Países Comunistas y Capitalistas*; l’any 1977 *Viaje por las Islas de Pacífico y del Caribe* i l’any 1981 *Viaje por las Islas del Mediterráneo*, el qual, escrit quan tenia vuitanta anys, va significar el seu comiat com a escriptor. De tots els seus llibres, Joaquín va assumir tots els rols per a publicar-los: el d’escriptor, editor i distribuïdor. Com a escriptor, començava a escriure just acabat el viatge, per a la redacció estava entre cinc i sis mesos i moltes nits davant la màqui-

na, però, com ell deia, era una afició en què el temps no comptava, i encara que no guanyés diners tampoc no en perdia. Com a editor feia de cada llibre tirades de 3.000 a 5.000 exemplars, a excepció dels tres primers que va publicar, que gràcies a l’èxit de vendes va haver de fer tres edicions de cadascun. Com a bon narrador, hem d’agrair-li que a cada llibre publicat aprofités qualsevol anècdota per a recordar-se del seu poble i relatar vivències de la seva infància juntament amb algunes curiositats i batibulls dels seus viatges, i alguns d’ells, acabaven amb una llarga estada al poble per a recuperar forces i el pes que perdia. Pel que es veu, el menjar africà, xinès i rus no li van agradar gaire, o potser també fou per la quantitat, que no era l’adequada, perquè va arribar a perdre fins a sis quilos. De Rússia recordava amb orgull que va ser el primer espanyol dels 800.000 residents a l’Argentina que va aconseguir entrar al país l’any 1961 i canviar les anotacions que hi havia en aquells anys en els passaports espanyols (no hi havia relacions diplomàtiques entre els dos països) “*válido para todo el mundo, excepto Rusia y países satélites*”. Emprant les bones arts de la negociació i de la insistència, el consolat espanyol va accedir a facilitar-li l’entrada al país dient-li “*si este loco de atar quiere ir que vaya*”. Un cop a Rússia, en un intent de satisfer la seva ànsia viatgera va voler visitar la Xina durant tres setmanes. Havia tramitat amb una agència de viatges l’itinerari i havia demanat que als hotels que s’allotgés l’habitació tingués bany. Quan va intentar acon-

Llibres de Joaquín Torres. Estan ordenats per data de publicació de dalt a baix i d'esquerra a dreta. Arxiu família Torres i Àngel Gimeno.

seguir el visat a l'ambaixada xinesa, van pensar que una persona que demana bany ha de ser molt bruta i per tant li van negar l'entrada "*a un país tan net com el xinès*" (TORRES, 1962: 8; 1973: 9). Va haver d'esperar dotze anys a veure complert el somni de fer aquest viatge a la Xina, que va resultar ser la seva tercera volta al món.

La premsa argentina va rebre amb molt bons ulls aquests llibres. Diaris argentins com *La Razón*, *Clarín*, *La Nación*, *La Prensa* i *La Opinión*, entre altres, es feien ressò de la seva personalitat i expressió com a escriptor; "*con un estilo llano y coloquial, narra las experiencias e impresiones con rigurosa objetividad, a la manera de un ágil cronista... Joaquín define en sus libros la actitud de un hombre de mundo, peregrino ejemplar que ha testimoniado de una manera ordenada y fructífera los puntos cardinales donde sus pasos se han llenado de belleza... Hombre de pluma y de negocios, observador sutil, inteligente y preciso... De estilo periodístico sus libros tienen el curso de una conversación de amigos donde cabe con gracia popular la pequeña anécdota... Su trabajo representa una valiosísima experiencia llena de hondas vivencias, que lleva al lector por un vasto camino conducido por un experto guía*".

Darrereres voluntats: "la fundació"

La caiguda a les escales de l'hotel on vivia li va deixar unes lesions que van deteriorar molt la seva salut. Quan va veure que no podia fer algunes coses per ell mateix, l'any 1985 va contractar un antic empleat de la seva empresa, en Roberto, perquè l'ajudés en les seves tasques quotidianes, i des de llavors, sempre es va quedar al seu costat fins al darrer moment. Com que aquest senyor vivia molt lluny del centre de Buenos Aires i li costava gairebé dues hores d'anar i tornar des de casa seva, Joaquín va prendre la decisió de comprar un pis al centre de la ciutat perquè Roberto pogués traslladar-s'hi a viure amb ell i cuidar-lo també durant les nits.

Anava passant el temps amb amics que de tant en tant li feien festes pel seu aniversari i algun que altre homenatge al Club Espanyol de Buenos Aires del qual era soci fundador amb el número 1. Recordant aquell Chevrolet de 1965 que ja no podia conduir, complementava la seva vida amb llargs passejos, una visita diària als bancs (com ell deia "*para proteger mis intereses*") i sobretot moltes hores de lectura, afició que va circular sempre per les seves venes. Alternant-ho tot amb les seves estades al poble en els anys 1985, 1989 i la darrera el 1991, que va servir per a celebrar amb la família el seu norantè aniversari i la formalització de la fundació. Però, abans,

cal girar la vista enrere gairebé uns vint anys per Descobrir les arrels del projecte.

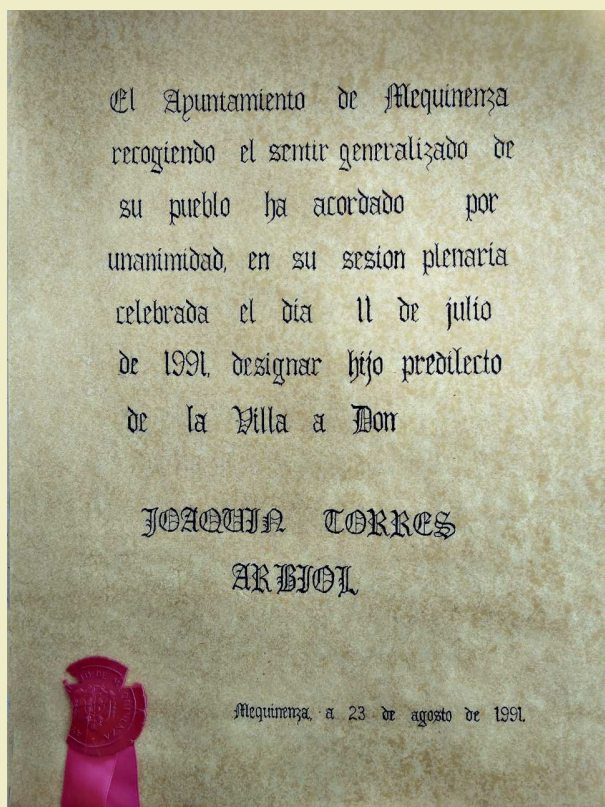
"Los estudios es el mejor capital que los padres pueden dejar a sus hijos"⁽¹⁰⁾

Pel que desprenen aquestes paraules, podria ser que l'any 1971 ja li rodés pel cap la idea d'instituir una fundació. Un home ordenat i previsor no podia deixar per a l'últim moment la que ell considerava la seva millor obra. La família es va assabentar de la seva intenció l'any 1975, i el seu nebot Àngel Gimeno va ser el primer a qui va demanar l'opinió d'aquesta magna obra en el transcurs d'un viatge pel nord d'Espanya. Ple d'orgull i content pel suport que va rebre de tota la família, l'empresa va començar a néixer a poc a poc, amb la planificació de cada petit detall. Embastats tots els pensaments amb minuciositat, era l'hora de posar en marxa el projecte. El 19 de maig de 1991 arribava a Madrid per a iniciar al Banc Central els tràmits necessaris per a la fundació.⁽¹¹⁾ La intenció era poder tenir-ho tot llest per a poder celebrar i festejar la seva obra i el seu aniversari tot alhora. Dit i fet, a primers de juny va arribar al poble i es van iniciar els tràmits notariais i la comunicació a l'alcaldia. El dia 7 de juny de 1991, amb molt d'orgull i de felicitat, envoltat de tota la família, va signar la carta fundacional de la que seria la **Fundación Joaquín Torres** que tenia com a objectiu becar els bons estudiants universitaris mequinensans. Formalitzat aquest protocol, el 2 d'agost del mateix any es van crear i es van signar els estatuts fundacionals (modificats l'any 2005 per a adequar-los a les normatives vigents). Fent un ràpid repàs a les dades més importants (sustentades en el magnífic treball d'Iñaki Esteve realitzat pel vint-i cinquè aniversari de la fundació, l'any 2018, i actualitzades en el present l'any 2020)⁽¹²⁾ la Fundació es va crear amb la donació de Joaquín Torres de cent milions de pessetes, 61.280.386 repartits en accions d'empreses espanyoles i la resta, 38.716.614 en metàl·lic, dels quals 36 milions eren bons de l'Estat. La fundació va començar a caminar amb un comitè executiu (en l'actualitat és un patronat amb un Consell de Vigilància format per cinquanta veïns) sota la presidència de l'alcalde Sebastián Caballé, Mario Arbiol com a representant de la família i la junta de representants formada per components procedents de diferents estaments de la societat mequinensana: Francisco Blasco, Francisco Cabistañ, Ildefonso Gimeno i Santiago Oliver. Després de vint-i-sis anys de funcionament, del 1994, any que va començar a becar als deu primers estudiants, fins al número vint-i-cinc el 2019, ha atorgat 641 beques valo-

rades en 857.117 € (hem de tenir en compte que el capital fundacional s'ha de revaloritzar anualment amb l'IPC de referència), que han servit perquè moltes famílies del poble puguin costejar una part molt important dels estudis dels seus fills.

Dia 7 de juny de 1991, signatura de la carta fundacional davant el notari Angel Corral, l'alcalde de Mequinensa Sebastián Caballé i amb els testimonis Mario Arbiol i Santiago Arbiol. Celebració de l'acte amb la família i representants municipals.

Títol de Fill Predilecte de Mequinensa. Concedit per l'Ajuntament de Mequinensa a Joaquín Torres. Arxiu família Torres.

Dia 7 Inauguració de la Plaça Joaquín Torres el juliol de 2013. IES Joaquín Torres, amb el seu nom des del 25 de febrer de 2019. Foto: família Torres.

Acabada aquesta lloable obra, que tothom a Mequinensa li agraim, Joaquín va complir amb el desig de commemorar el seu norantè aniversari i celebrar-lo el 9 de juny de 1991 amb un dinar i una petita festa, envoltat de tota la família i dels amics, esdeveniment que feia anys que perseguia. Ple d'alegria pel reconeixement de tot el poble, al qual es van afegir com a poesia espiritual, els càntics de jotes de la rondalla, que va rebre amb molta gratitud, emoció i alguna que altra llàgrima vessada, va arribar el moment de tornar a l'Argentina. El 2 d'agost, vuit dies abans de morir, escrivia la darrera carta,⁽¹³⁾ en la qual esmentava amb orgull el bon acolliment a la seva fundació; "Se terminó mi viaje por España, habiendo arreglado todas las cosas de acuerdo con mis deseos. La fundación ha sido algo que nadie esperaba y creo que ha sido calurosamente muy bien recibida."

El 10 d'agost de 1991 va morir a causa d'un infart, a l'Hospital Espanyol de Buenos Aires, institució de la qual era soci fundador. La família acomplint la seva voluntat, va traslladar les seves restes, per a ser inhumat juntament amb els seus pares i germans, al poble del qual sempre es va sentir orgullós d'haver nascut. Amb un calorós funeral l'Ajuntament va nomenar fill predilecte al creador d'una faula feta realitat. Mequinensa va acomiadar-lo per sempre el 23 d'agost de 1991.

La fundació, una plaça i l'institut d'ensenyament secundari, tots tres a Mequinensa, recorden amb el seu nom la figura d'aquest home que engrosseix la llista d'il·lustres personatges, i ocupa per sempre un lloc privilegiat en la història i memòria de tots els mequinensans.

Miguel Ibarz Prades

BIBLIOGRAFIA:

BARÓ, Mónica.- Les Edicions Infants i Juvenils de l'Editorial Juventud-1923-1969 Tesi doctoral UB any 2005.

DUELO CAVERO, Carlos.- Revista Mensual del Instituto Nacional de El Libro Español. N 223- Juliol 1976.

RIZZUTO, Antonio.- Personalidades de la Argentina. Diccionario biográfico contemporáneo. Buenos Aires 1942

SANCHEZ VIGIL, José María.- Origen y desarrollo de la Editorial Espasa-Calpe.- 1922-1975 UCM España 2018

TORRES, Joaquín.- Viaje al Viejo Mundo.- Buenos Aires. Editorial Joaquín Torres 1954

TORRES, Joaquín.- Viaje por África.- Buenos Aires. Editorial Joaquín Torres 1960

TORRES, Joaquín.- Viaje por las Islas del Mediterráneo. Buenos Aires. Editorial Joaquín Torres 1981

TORRES, Joaquín.- De Buenos Aires a la Vieja Europa. Buenos Aires. 1932

TORRES, Joaquín.- Viaje Alrededor del Mundo.-Buenos Aires. Editorial Joaquín Torres 1954

TORRES, Joaquín.- Viaje a China y a otros Países Comunistas y Capitalistas. Buenos Aires. Editorial J.Torres 1973

TORRES, Joaquín.- Viaje a Rusia y a otros Países Socialistas. Buenos Aires. Editorial Joaquín Torres 1962

NOTES:

(1) Primer de tot, vull agrair molt sincerament la col·laboració del senyor Àngel Gimeno, Maria Àngels Gimeno, Pili Gimeno i Maria Teresa Gimeno, que m'obriessin les portes de la seva casa per facilitar-me la correspondència i documentació imprescindible per redactar aquest apunt biogràfic. Sense el seu ajut haurie estat tot més complicat. També vull mostrar el meu agraïment a Julita Arbiol el temps i dedicació que, juntament amb la cessió de documents m'han ajudat a treure a la llum fets rellevants. I també agrair a la meua dona Ilu i mare política Lester, el suport, les explicacions i temps que m'han dispensat, i els documents i la bibliografia que m'han facilitat. I no vull oblidar-me de la gent que d'una manera o una altra m'han ajudat a confeccionar aquest escrit, començant per l'empenta de Lourdes Ibarz, Antonio Gimeno, Javi Rodes, Victor Esteve, Andrés Coso i Paco Martínez, administrador de la fundació, per la informació facilitada; i a la seva presidenta Magda Godia, per deixar-me accedir a les dades que m'eren necessàries. A tothom, moltes gràcies.

(2) Informació familiar Àngel Gimeno

(3) Diari de Catalina Arbiol, Arxiu Antonio Torres

(4) Correspondència familiar (22-04-1946): Arxiu Antonio Torres

(5) Correspondència familiar (21-07-1978): Arxiu Àngel Gimeno

(6) Correspondència familiar (05-12-1984): Arxiu Àngel Gimeno

(7) Informació familiar Julita Arbiol

(8) Carta a l'ABC (17-10-1966): Arxiu Julita Arbiol

(9) Correspondència familiar (20-10-1978): Arxiu Àngel Gimeno

(10) Correspondència familiar (10-12-1971): Arxiu Àngel Gimeno

(11) Correspondència familiar (27-04-1991): Arxiu Àngel Gimeno

(12) Fundació Joaquín Torres

(13) Correspondència familiar (02-08-1991): Arxiu Àngel Gimeno

Celebració del norantè aniversari de Joaquín acompanyat de la família i dels amics, el 9 de juny de 1991.

Foto: família Torres i Àngel Gimeno.